

aja lõpuni 6.

andsid uus piiskop ja Liivi ordu meister Haimre Heymer mõisa Wilhelm Fahrensbachile kõikide talude ja maavalduste ja veskiga tagasi, välja arvatud kolm koos paiknevat küla - Paeküla *Padenkül*, Kaguvere *Kakover* (ürikust on välja loetud Tagavere *Tachever*, mis paikneb Lääne-Nigulas) ja Soosvere *Sorsever Sursfer* küla veskiga. Mõne aasta pärast sai Wilhelm needki tagasi. Pärast pikka protsessimist kirikuga suutis Wilhelm Fahrensbach enamuse oma valdustest järeltulevatele põlvedele säilitada.

Haimre mõis oli suure pindalaga maavaldus, kuhu kuulusid mitmed hilisemad temast eraldatud mõisad. Wilhelm Fahrensbach oli abiellunud kahel korral – Hennecke Asserien tütreaga, kellega olid sündinud kõik vanemad lapsed (arvult kaheksa?). Teist korda abiellus u. aastate 1418-1423 vahel Saha ja Lellapere mõisaomaniku Otto Brackeli (u. 1370 †1435, tapeti lahinguväljal, oli Fahensbachi eakaaslane) tütreaga (u 1400-u.1450). *Osilia* koduleheküljel on kirjas, et *esimese abikaasaga oli tal kaks poega ja teise abikaasaga kaheksa poega*, mis aga kuidagi ei vasta ajaloolisele tegelikkusele, sest teada on vaid esimesest abielust pojad, kes isa teistkordse abiellumise ajaks olid juba täiskasvanud.

Ürikuliselt on kirjas, et Haimre mõis kuulus kümme aastat kahe peale - isa Wilhelm Fahrensbachile ja tema vanemale pojale Dietrich Fahrensbachile (poja eesnimi pärineb emapoolse vanaisa Dietrich Uexkülli nimest). Seejärel jäi mõis Wilhelmi poegadele vanema poja Dietrichi eelisõigusega. 1469. aastal poolitasid vennad Dietrich ja Heinrich Fahrensbachid koos oma abikaasadega Haimre mõisa (oli nende aus pärusvaldus *rechten arffgude*) oma surnud venna Wilhelmi lastega. Haimre mõisa alla kuhu kuulusid Orgede *Orgita?* *Horkede* küla koos *Kaweldes* ja Päevaim *Pewame* [taludega], Naistevalla *Nastewalde* küla, Arbeküla mõisaase *Arbekül moijsenasseme*, Sulu *Sulgull* küla, Paisteküla *Paistkul* küla, Paisutaguse *Painutacken* küla, Tammesi *Thammes* küla, Varteküla *Warterkül* küla ja Seljanpere? *Semmernos* küla.

Wilhelmi lastele eraldati Orgede-*Orgita Horkede* küla üheksa taluga (Ringuta *Ringenta Rijngenta* talu, kaks *Kaweldes?* *Kangedas* talu, kaks Päevaim *Pewayme* talu, Tammesi *Tammes* üks talu ja üks üksjalg, kaks *Shippenküll Seppintel* talu ja üks üksjalg ja kolm üksjalga (üks neist oli sepp) ning veel selle küla kaks üksjalga, Paisutaguse *Painutacken Päijentaken* küla 16 *sestrijn* talu ja kolme üksjalga ning kabeli *Kercken* juures kingsepp.

Wilhelmi lapsed pidid valduse eest maksma lelledele Tallinnas 2000 riia marka.

Sulu kabel

Kercken puhul on ilmselgelt tegemist Fahrensbachide kodukabeliga, mille ehitamist oli alustanud Saaremaa Lääne stifti foogt Kniprode 1390. aastal ning jätkas seda Fahrensbach oma poegadega. Konuvere (Vigala) jõe paremal kaldal Sulu külas Kihu (varajast sellenimelist talu arhiiviallikates ei leidu) talu (Kihuna talu pärineb 1947. aastast, varem pole seda nimetatud) õuel oli säilinud krohviga laotud müüre ja rahvajutu järgi olevat seal olnud vanasti klooster või kabel.

Jaan Jung (Muinasaja teadus III, 1910 l. 183) on üles kirjutanud rahvasuust legendi: *Märjamaal Sulu karja mõisa põllul jõe kaldal on Kihu munkade kabelikoht; varemeküngas praegu veel näha. Mungad põgenenud riisumise eest kirikutorni, kust nad kallaletungijatele kiva kaela visanud. Et poolakad neist jagu ei saanud, pistnud nad kiriku põlema. Sest ajast saadik on koht varemets.*

Jaan Jungi kogutud ainet on kasutanud Johann Matthias Eisen oma Eesti uuema mütoloogia raamatus *Mungad*, kus on paljude maakohtade legende munkade tegevusest, s.o hoonete ehitamisest, nagu Sulu külas. Samas ei olnud mungad ise enamiku oma ehitatud hoonete kasutajad, nagu näiteks ka Raikküla mõisa ehitamine 15. sajandil.

1928. aasta paiku koristati Kihu talu õuel varemeid ning kiviruse alt avanes sissepääs võlvitud keldrisse, mille põrand olnud tellistest. Lapsed leidnud seinast ühe kivi tagant sakilise ääre ja auguga vanu rahasid. Mäletatakse ka kiviristide olemasolu ning inimluude leidmist lähikonnas. Pärimuslugu on kirjas Meinhard Uustalu käsikirjas Haimre-Märjamaa piirkonna minevikust, mis publitseeriti 2008. aastal Märjamaa valla Tunatoimkonna toimetistes nr 1.

Toimetajad Silver Loit ja Andrus Kiis on aktsepteerinud autor Uustalu seisukohta kabeli olemasolu tõendavate dokumentide puudumise kohta ja on kirjutanud: *kabeli olemasolu ega rajamisaega ei kinnita teadaolevalt tõesti ükski kirjalik allikas*. Ometi on käesoleva uurimuse autor leidnud kaks kirjalikku allikat ning 1469. aasta ürik tõestab, et Kniprode-Fahrensbachide kabel oli selleks ajaks juba valminud.

Üks Heinrichi poegadest Otto Fahrensbach ehitab kabeli Varblasse, mille kohta ta oma testamendis u. 1500 kirjutas: „*Samuti otsustasin juba kaua aega tagasi, et minu kabelist, mis on rajatud 11 000 neitsi auks, peab saama kihelkonnakirik, ning selle alla peavad kuuluma minu mõlemad mõisad koos nende juurde käivate varadega.*“

Esimest teavet Varbla kabeli

kohta andis Soome ajaloolane Erkki Olavi Kuujo oma uurimuses (1953, lk.39) „...(*im Jahre*) 1500 in der *Wiek der bischöfliche Vasall Otto Farenbeck durch Testament der Kirche von Hanehl, damit die vom ihm erreichte Kappelle von Werpel selbständig werde*“ (Tõlge: Saare-Lääne piiskopi vasalli Otto Fahrensbachi testamendi (koostatud u. 1500. aastal) läbi muutus Hanila kihelkonnas tema rajatud Varbla kabel iseseisvaks (kihelkonna)kirikuks.)

Kasutasin seda teavet oma uurimuses Põhja-Eesti kirikutest ja kogudustest, kuid Kalev Jaago ja Anu Mänd kirjutavad Otto testamendi uurimuses, et Kuujo on teisiti väitnud – „*Otto Fahrensbach jättis tema poolt püstitatud Varbla kabelile päranduse, et kabel saaks Hanilast iseseisvaks.*“ Pärandusest ei ole testamendis ega ka Kuujol sõnagi, nii on autorid ise siin midagi valesti tõlgendanud. Küll ütleb testament, et Otto viimne soov oli kabel muuta kihelkonnakirikuks ja nii tähtsat viimast soovi ei venitanud keegi terve sajand. Me ei ole lihtsalt leidnud allikaid iseseisva Varbla kiriku kohta 16. sajandist.

Haimre mõisa valdused jäid vanema poja Dietrich Fahrensbachi poegadele. Nii olid 1505. aastal Haimre mõisa omanikud tema pojad: Dietrich II, Johann (1465-?, Rostocki ülikoolis õppinud 1499) ja Reinhold Fahrensbach. Haimre mõisa omanikuks sai Dietrich II Fahrensbach (u. 1438-1508), kes oli abielus Magdalena Dückeriga ja nende poegadest on teada kolme: Dietrich III, Johannes III ja Wolmar Fahrensbach. 1525. aastal oli Haimre *Heimer* mõisa omanik eelmise poeg Dietrich III Fahrensbach (u. 1495-u.1580) (tema vennana on nimetatud Johannes Fahrensbachi). Tema esimene naine oli Anna Rosen Alu mõisast. Dietrich III Fahrensbach Haimre mõisa omanikuna oli Saare-Lääne piiskopi Hiiumaa valduste valitseja. Dietrich III Fahrensbach viibis 1. septembril 1549 Kuressaares.

1552. aastal läänistas Saare-Lääne piiskop Johannes V Mönnichhusen (aastatel 1542-1559) Dietrich Fahrensbachile ja tema teisele naisele Anna Keyserlingile pärandatava läänina Lauka mõisa. Lauka mõisale kuulusid sel ajal Kurisu, Henni ja Tuna küla (neist kaks viimast on nüüdseks ammu kadunud) ja üheadramaase talu Suurepis *Surepsi*. 1590. aastal tagastas kuningas Johan III Lauka Dietrich Fahrensbachi tütrele, Dietrich Thuleni lese Annale, kes oli kolm korda abiellunud.

1545. aastal sai Haimre mõis tagasi Kaguvere *Kogofer* küla, mis mõni aeg oli välja panditud (säilinud müügikiri). 1563. aastaks olid venelased Dietrich III Fahrensbachi Haimre kivist

mõisahoonet maha põletanud ja ta ise oli vangina viidud Rootsi. 1565. aastal oli Dietrich Fahrensbachi Haimre *Heimar Gard* mõisas 28 adratalu 27 adramaaga, kuus vabatalupoega viie adramaaga, kaks maha jäetud veskit *öde*, 25 üksjalga ja 8 vabadikku. 1565. aastal redutseeris Rootsi kuningas Dietrich III Fahrensbachi Haimre mõisa kui vastase toetaja oma. Ta oli hertsog Magnuse diplomaat aastatel 1569-1570. 1574. aastal oli rootslaste käes vangis, siis lähenes rootsi kuningale Johann III-le, oli diplomaat ka rootslaste poolel, lahendas Poola-Rootsi vastuolusid. 1578. aastal vahendas ta Stephan Bathory ja Johann III suhteid. 1576. aastal sai ta Kuressaare asehälduriks (†1580).

Tema vennale Wolmar Fahrensbachile (u 1498; †pärast 1557) eraldati Valgu mõisast Nõlva maavaldus. Nõlva mõisa omanik Wolmar oli ordumeistri saadik keisri ja paavsti juures, oli abiellunud Rootsi vägede ülemjuhataja Klaus Kurselli venna Jürgen Kurselli ja Veliselt Ebbe Uexkülliga tütreaga, nende 11 lapsest jõudsid täiskasvanu ikka kolm poega ja teisest abielust poeg Tõnnis. Kuulsaim poeg Jürgen (1552-1602) oli Nõlva mõisas sündinud ja oli Rootsi aadlisesusse tõusnud.

Haimre mõisa maavaldused tagastati 1586. aastal Dietrich III pojale Dietrich IV Fahrensbachile (1550 -1. V 1637). Vahepealsel ajal olid mõisamajandust juhtinud rootsi valitsuse seatud mõisavalitsejad. 1568 valitses Jürgen Bremer nii Kasti *Kasty*, Haimre *Heimar* kui ka Päädeva *Pedua* mõisa. Järgmisel aastal kuni 1570. aastani oli nende mõisate foogtina ametis LaBe Olson. 1586. aastal oli Dietrich IV Fahrensbachi Haimre mõis, mille ta oli pärinud oma vanematelt, oli ise nooruses teeninud hertsog Magnuse juures, läinud Poola ja tulnud nelja aasta eest tagasi oma koju. Haimre mõisa tema omandina olid tunnistanud Pontus de la Gardie ja Jürgen Erichson Ulfspärre.

Haimre 33-adramaases mõisas olid järgmised külad: seitsme-adramaane Naistevalla *Naystewoldt*, nelja-adramaane Mõisaküla *Moiszernküll*, kolmeadramaased külad olid Sulu *Suloll*, Paisuküla *Paiskyla*, Nõmme või Nõmmküla *Nomküll*, Sõmeru *Sommero*, Kaguvere *Kakofer* ja Lemmiku *Lamkusz*, kaheadramaased olid Varteküla *Wartenküll* ja üheadramaased Vahhenurme *Wanenorm* ja Seljanpere? *Selljemper*.

Haimre mõisa pärijanna oli Dietrichi Fahrensbachi tütar Kunigunda (u 1579, † 1598 lapsevoodisse), kes abiellus Andja *Addinal* mõisa omaniku Johann (Hans) Wrangelliga († 3.1654), kes lesena teistkordselt abiellus Kirna omaniku tütre Gertrud Ferseniga. 1638. aastast pärineb Hans Wrangelli testament – läbi abiellumiste oli Haimre

mõis tulnud Fahrensbachidelt Wrangellidele. Tema pidi kolme aasta jooksul Haimre mõisa ja valdused pojale üle andma, välja arvatud Naistevalla *Naistewall*, Mõisaküla *Moyseküll* ja Kaguvere *Kokufer* külad, nagu ka suur kivist kamber koos kivist majaga, mis kaua aega tagasi oli olnud kabel.

Nende poeg esimesest abielust Dietrich Wrangell (u. 1598-1663) abiellus 1628. aastal Kullamaa ja Juuru kihelkonna Maidla omaniku tütre Luitgard, Berendi tütar Taubega (†1672 lesena, maetud Tallinna). Dietrich Wrangell oli 1636. aastast adrakohtunik ja 1641. aastast Läänemaa meeskohtunik.

1663. aastal suri Dietrich Wrangell. 1663. aastal ja 1678. aastal oli Haimre *Heimar* õndsas Dietrich Wrangelli lese mõis 28,5 adramaaga. Rendivõtja oli Dietrichi vend major Wolmar Wrangell (1618-1686). 1681. aastal abiellus Dietrich Wrangelli tütar Margaretha kapten Otto Magnus Hastferiga Pühalepast, tuues kaasavarana kaasa Haimre ja Valgu mõisad.

1686. aastal olid reduktsiooni komisjoni protokollis Haimre mõisa küladest märgitud kaheadramaane Varteküla, üheadramaane Vahenurme *Vahhanorm*, kolmeadramaane Sulu *Sullo* küla veskiga *mit der Mühle*, kaheadramaane Paisuküla *Paiskyla*, Aruküla *Arroküll* ja kolme ja veerand adramaane Nõmmküla *Nõmmküll*, kaheadramaane Sõmeru *Sõmero* küla, nelja ja kolmveerandi adramaane Mõisaküla (kirjas Mõisaasemena) *Moisseasse*, seitsme ja kolmveerandi adramaane Naistevalla *Naistewald*, pooladrik *Heden*, kolmeadramaane Lemmiku *Lemmiko* küla ja kolmeadramaane Kaguvere *Kaggofer* küla.

1689. aastal olid Otto Magnus Hastferi Haimre mõisal piiri-probleemid Tolli mõisa ja selle omaniku kornet Carl Gustav Tolliga. 1696. aastal kuulus 27-adramaane Haimre mõis koos Mõisaküla ja Kaguverega Otto Magnus Hastferile. 1691. aastal esitas rittmeister Herman Zöge immisiooninõude kapten Otto Magnus Hastferi Haimre mõisa Lemmiku külale.

Säilinud on Axell Holmi 1699. aastal joonestatud kaart ja selle juurde kuuluvad märkmed vastavas kirjeldusraamatus. Nendest selgub, et tookordne Sulu *Sullo* küla asus Konuvere (Vigala) jõe paremal kaldal. Ots küla kohal jõe vasemal kaldal asus Sulu *Sullo* veski *quarn*. Mõlder Hansu käes oli üheadramaane talu ja veski, mis kahe veskikivi paariga töötas aasta läbi. 18. sajandi alul oli Sulu mõldriks Soomest pärit Klaes Bergmann naise ja lastega. Sulu kabel oli samuti märgitud paremal kaldal külast eemal tühja ristkülikuna.

(Järgneb)